

CSATÓ KATALIN

Montesquieu a pénzről, az árfolyamokról és az államadósságról

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat (1689–1755) A törvények szelleméről című híres művében néhány fejezetet szentelt a pénz szerepének. E tanulmány rekonstruálni igyekszik Montesquieu nézetrendszerét a pénzről, az árakról, a pénzkínálat és az árak összefüggéséről, a kereskedelmi mérlegek és a (váltó)árfolyam kapcsolatáról, az államadósságról. Montesquieu a korabeli vitákban azok oldalán állt, akik az állam eladósodottságának mértékét veszélyesnek tartották. Több tervezetet, „pénzügyi trükköt” is kidolgozott arról, hogy az állam hogyan szabadulhatna meg az évtizedek alatt felhalmozódott adósságától. David Hume-mal váltott levelei mindkettőjük álláspontját segítik tisztázni.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B11, B16, H63, H74, E31, E41.

„1749-ben Hume egy másik levelezőpartnerével is megvitatta az államadósság kérdését. Az előző évben jelent meg Montesquieu nagy műve, A törvények szelleme, amely – miként Hume írta – »kiérdemelte minden nemzet nagyrabecsülését, a századok csodálatát«, s alkalmat adott a skót filozófusnak, hogy néhány ponton kommentálja és megerősítse a „rendszer elveit” (Hume [1932] I. 133. o.)” – írta Madarász Aladár tanulmányában (Madarász [2012] 473. o.). Madarász élvezetes írása arra inspirált, hogy korábbi kutatásaimból (Csató [1995]) felidézzem Montesquieu mennyiségi pénzelméletét.

Az Enciklopédia első kötetének megjelenése előtt néhány évvel, 1748-ban publikálta Montesquieu – a bordeaux-i törvényszék elnöke – A törvények szelleméről című, politikai-törvénykezési gondolkodásunkat máig meghatározó munkáját.¹ Az emberiség egész történetét átfogni szándékozó tanulmányában érdeklődése a közgazdaság tárgykörére is kiterjedt. Kiemelkedik belőle pénzelmélete. Ha kigondolja nem is ő volt, de rendkívül figyelemreméltóan fogalmazta meg a pénz mennyiségi elméletét. Montesquieu-től származik a legutóbbi időkig általánosan elfogadott megfogalma-

¹ Ezt az osztatlan csodálatot Montesquieu életében csak barátai és tisztelői körében kapta meg. A párizsi és a külföldi – elsősorban angol és olasz – lelkes fogadtatást a francia és a külföldi sajtó hallgatása kísérte. Utolsó éveit a műve körül kialakult vita és a személyes támadások beárnyékolta.

zás, miszerint „szoros párhuzamosság áll fenn az árak mozgása és a pénzkínálat növekedései között” (Hayek [1991] 174. o.).

E tanulmány tárgya Montesquieu nézeteinek bemutatása: mit gondolt a pénzről, keletkezéséről, az árak és a pénzmennyiség, az árfolyamok és a kereskedelmi mérlegek összefüggéséről, a közhitelről, az államadóságról stb. Bemutatja e tárgykörben Hume-mal folytatott levelezését. Történeti rekonstrukcióval igyekszem elkerülni a 21. századból való visszanezés, a „beleérzés” és a „válogatás” torzító hatását.

Mennyiségi pénzelmélet, korai (francia) megfogalmazások

Az a gondolat, hogy a pénzmennyiség és az általános árszínvonal, a pénzmennyiség változása és az árszínvonal változása összefüggésbe hozható, korán felmerült a gazdasági elméletek történetében. Amerika felfedezését követően a Nyugat-Európába áramló nemesfémek nagy mennyisége és a termékárak, a termékek árszintjének soha nem tapasztalt növekedése e jelenségnek ok-okozati jelleget adott.²

A 16. századtól kezdve tehát formálódik az a szellemi irányzat, amely az árforradalmat a forgalomban lévő pénz mennyiségével magyarázza. Képviselői az árszínvonal emelkedését a pénz mennyiségének növekedéséhez kapcsolták. Az árak és az általános árszínvonal a forgalomban levő pénz mennyiségével arányosan változik, tehát ha a pénz mennyisége nő, akkor az árak is emelkednek változatlan árukínálat esetén.

Az árszínvonal változására adott mennyiségi pénzelméleti magyarázat kérdések-kritikák, viták sorát indította el. Ma is folynak a korai mennyiségi pénzelméletekig visszavezethető polémiák a monetáris politika működési mechanizmusáról.

A probléma először, legalábbis az elmélettörténet így tartja számon, Jean Bodin³ és Jean de Malestroit vitájában kapott elméleti magyarázatot (Bodin [1568]) – bár tudunk korábbi, spanyol és olasz írásokról is. A diskurzus tárgya az áremelkedésekre adott eltérő magyarázatuk volt.

Malestroit királyi tanácsos 1566-ban a királyhoz intézett beadványában azt fejtegette, hogy Franciaországban az árak voltaképpen háromszáz éve változatlanok. Az elmúlt századok alatt a pénz „gyengült”, 4 livre annyi ezüstöt tartalmazott, mint ma 12 livre (Malestroit [1566]).⁴ Malestroit az ezüst értékváltozásával magyarázta a pénz vásárlóerejének „változatlanóságát” (lásd Fisher [1931] a „pénz megtevéstől illúziója” gondolatát). Két paradoxonról beszélt: „változatlan” árakról és csökkenő jövedelmekről.

² A spanyol kikötőkbe a 16. században 150 tonna arany és 7500 tonna ezüst, a 17. században 158 tonna arany és 26 168 tonna ezüst, a 18. században 400 tonna arany és 39 157 tonna ezüst érkezett (Vilar [1976] 104. o.). Az ezüst bősége a kitermelés korszerűsödéséből, a fém kinyerésére szolgáló higanyeljárás bevezetéséből és új dél-amerikai bányák nyitásától származott.

³ Jean Bodin (1529-30?-1596) korának neves politikai gondolkodója. Legjelentősebb művében az állam fogalmát, szervezését, formáit tárgyalta. Malestroit életéről keveset tudunk. Neve és munkája Bodin válaszából vált ismertté (Bodin [1568]).

⁴ Az elszámoló pénzt (a tours-i livre) egyre több ezüstben (váltópénzben) számolt.

Bodin terjedelmes című könyvében (*Bodin* [1576/1987]) vitatta Malestroit nézetét. Levéltári kutatásai és történelmi ismeretei alapján bizonyítottan találta, hogy az elmúlt századok alatt az élet egyre drágább lett az országban, és az okokat sorba véve az arany és a pénz bőségét tartotta meghatározónak. (Nem piaci tényezőkként emelte ki a monopóliumokat, az ínséges éveket, a fényűzést.) De mitől lett sok a pénz Franciaországban? A kereskedelmi és a fizetési mérleg többletéből – mondta. A spanyolokhoz áramló arany és ezüst megemelte náluk az árakat, és előnyös volt a franciáknak olcsó cikkeiket hozzájuk exportálni. A spanyol tőkét pedig vonzotta a viszonylag olcsó francia munkaerő és az akkoriban alapított lyoni bank magas kamata.

Csaknem száz évvel később Richard Cantillon⁵ már a transzmisszió, a közvetítő eszközön is elmélkedett (*Cantillon, R.* [1755/1952]). Locke axiómaként fektette le – mondja Cantillon –, hogy az élelmiszerek és iparcikkek mennyiségének a pénz mennyiségéhez viszonyított aránya alakítja ki a piaci árakat (tehát az áru és a pénz volumenének arányai). Hogy hogyan és miért, azt nem kutatta, az okot nem kereste. Holott éppen annak megismerése fontos – folytatja Cantillon –, hogy milyen úton és milyen mértékben emeli a pénz mennyiségének növekedése a dolgok árait.

A többletjövedelemként megjelenő többletpénz inflációs hatása a keresleti hatáson, a relatív kereslet változásán keresztül érvényesül. A növekvő jövedelmekből többet költenek fogyasztásra, a fogyasztási kereslet emelkedése pedig megemeli az árakat. De nem azonnal és nem minden áru árát egyszerre.

Cantillon az első⁶ között ismerte fel, hogy a pénz forgási sebességének változása éppen olyan hatással lehet a gazdaságra, mint a pénz kínálatának változása. Az árak emelkedését voltaképpen a *pénz beáramlásához* kapcsolta. Egyszeri áremelkedések sorozata adja az árszintemelkedések folyamatát. A pénz bőség ciklust vált ki, minden további pénznövekedés átbillent az egyensúlyi ponton, hol túlkeresletet, hol túlkínálatot előidézve. Szinte valamennyi Hume-nál kiteljesedő pénzelméleti összefüggésre felfigyelt művében.⁷

⁵ Richard Cantillon (1680-90?-1734) Párizsban élő bankár, ír származású lévén, nem tartozna a franciák sorába. Fő műve azonban franciául (is) megjelent, és a francia szellemi életre, különösen a fiziokratákra erősen hatott. Amit a szerzőről tudunk, az a korabeli rövid híradásokon kívül, elsősorban W. S. Jevons érdeme. A forrásértékű közlésekből, részletes tanulmányokból kiemelkedő ismertebb munkák: *Higgs* [1931], *Hayek* [1991], *Tsuda* [1979]).

⁶ Előtte Petty és Locke is rámutatott.

⁷ A gondolatmenetek párhuzamossága számos vitára adott alkalmat. A választ nehezíti, hogy 1759-ben megjelent az esszé egyfajta változata angolul *Analysis* címmel Philip Cantillon neve alatt, de mint később kiderült, ez Cantillon unokatestvérétől származott (*Cantillon, P.* [1759]). Kétségtávol átdolgozott kiadás, amit az alcíme is bizonyít: „már elhunyt, szellemes úriember kéziratából lett lényegileg átvéve és a mai viszonyokra adaptálva”. (A két művet részletesen összehasonlította *Berg* [2012].) Egyes kutatók szerint éppen az *Analysis* bizonyítja Hume eredetiségét, csakhogy Richard Cantillon esszéje 1733 körül íródott, jóval korábban, mint Hume esszéi, figyelembe véve, hogy közülük némelyek már 1741–1742 körül megjelentek.

A mennyiségi pénzelméleti egyenlet: Montesquieu

Montesquieu A törvények szelleméről⁸ című művébe beletartozott a pénz keletkezésének, természetének, társadalmi-gazdasági szerepének átgondolása (*Montesquieu* [2000] XXII. könyv 563–600. o.). A pénzügyi problémák iránti érdeklődését bizonyítják korai írásai is, egy 26 évesen, 1715-ben írt tanulmánya az államadóságról, a spanyolok gazdagságának okait elemző esszéje,⁹ valamint a Gondolataim címmel közreadott feljegyzései. John Law pénzügyi kísérletét mélyen elítélte, elsősorban a társadalom erkölceit romboló következményeire.¹⁰

Elméletének központi gondolata, hogy a pénz keletkezését a társadalom történetéhez hasonlóan, történeti fejlődésében kell nézni. Közvetlen termékcserre esetén nem volt szükség közvetítőre. „...azoknak a mór karavánoknak, amelyek Afrika belsejébe Timbuktuig elmennek, hogy sóért aranyat cseréljenek, nincs szükségük pénzre. A mór egy zsákba teszi sóját, a néger az aranyport egy másikba: ha az arany nem elég, a mór visszavesz valamit a sójából, vagy pedig a néger hozzátesz még egy kis aranyat, amíg egymással megegyezésre nem jutnak.” (*Montesquieu* [2000] 563. o.)¹¹

A piacra kerülő áruk körének bővülésével azonban a közvetlen csere egyre nehezkesebbé vált. Ekkortól kezdve különböző korokban és helyeken sokféle áru töltötte be a csereeszköz szerepét. (A 17. században a világ legsúlyosabb pénzdarábja a svédek körében forgott. Egy csaknem 20 kilogrammos 10 daleros rézlap volt – *Brüll* [1982] 17. o.)

Montesquieu gondolatmenetében a pénz színre lépésének valódi jelentősége abban volt, hogy általa lehetővé vált az adásvétel térbeli és időbeli elválásán alapuló kereskedelem. Elhárult a közvetett cserék bonyolítása elől az akadály. A pénz – vagyis a nemesfém anyagától elvált értékjelének – érmelése a közvetítő eszköz iránti igény következménye volt. A pénzhasználat keletkezéséről kifejtett elgondolását tehát *nem sorolnám a klasszikus megegyezési elméletek körébe*, ahogy a legtöbb elmélet-történeti munka teszi. Bár a megegyezés követelményét nem zárnám ki (például napjainkban a helyi pénzek bevezetését az emberek egy bizonyos csoportjának megegyezése előzi meg).

⁸ Az idézetek forrása *Montesquieu* [2000] (a forrás feltüntetése nélkül saját fordítás).

⁹ *Consideration sur les richesses de l’Espagne*. Kéziratban két változata létezik: *Considerations sur les richesses de l’Espagne* és *De la principale cause de la décadence de l’Espagne* címmel. Önállóan soha nem jelentette meg. A második változat kisebb módosításokkal *Reflexions sur la monarchie universelle en Europe* egyik fejezete, majd *A törvények szelleméről*, XXI. könyv, XXII. fejezete lett. A kézirat első lapjának szélére Montesquieu feljegyezte: „vagy húsz évvel korábban írtam” (*Caillols* [1951/1979]).

¹⁰ 1728 és 1731 között európai körutazása során Montesquieu felkereste Law-t Velencében. „Law megtévesztő személyiség, jól érvel, de minden erővel azon van, hogy beszélgetőpartnere szavait kiforgassa; egyébként még vagonánál is jobban imádjá pénzügyi elméletét” – foglalta össze ítéletét (*Desgraves* [2003] 199. o.).

¹¹ A korszakot mélyebben ismerő olvasó önkéntelenül arra gondol, hogy Montesquieu talán ismerte Cantillon kéziratban terjesztett esszéjét. Hayek nem zárta ki, mivel Montesquieu levelei között ráakadt egy barátjának, Bulkeley-nek írt 1736. július 18-i keltű levélre, amelynek záró soraiban üdvözlését küldte Cantillon asszonynak. De ismerhette Montesquieu Cantillon művét Mirabeau-n keresztül is. A két munka megfelelő részeit összehasonlítva elég biztosan állítható, hogy Montesquieu Cantillontól nem vett át, nem idézett vagy másolt át részeket, ami egyébként e korban (is) szokásos gyakorlat volt.

Ezzel szemben a pénzt Hume határozottan emberi megállapodás termékének tekintette: „az az eszköz, amelyben az emberek javaik kölcsönös kicserélésének előmozdítása végett megállapodtak. Nem a kereskedelem lendítőkereke, hanem az olaj, amely a kerekék mozgását simává és zökkenőmentessé teszi.” (Hume [1994] 43. o.)

Montesquieu számára a pénz *értékjel*, az érte vásárolható áruk értékét képviseli. Kettős feltételt ír elő, a pénz szabad konvertálhatóságán kívül feltétel, hogy a dolgok pénzre átválthatóságának, vagyis eladhatóságuknak ne legyenek intézményi vagy jogszabályi korlátai. A pénz jel- és képviseletiérték-felfogásból következett, hogy Hume-tól eltérően Montesquieu számára a papírpénz semmilyen problémát nem jelentett. A papírpénz éppen olyan jele lehet az áruknak, mint az ezüstpénz, használatukat illetően nincs közöttük különbség.

A pénzegység értékének változása

A pénz természetének vizsgálata során Montesquieu beleütközött a pénz mennyisége és képviseleti értéke közötti ellentmondásba. Abba, hogy mennyiségi gyarapodását „értékvesztése” követi. „A nemesfémek mennyiségének emelkedése másként érinti azokat áru voltukban, és másként jel voltukban ... mennél inkább szaporodnak, annál többet veszítenek értékükből, minthogy kevesebb árut képviselnek.” (Montesquieu [2000] 545. o.) Az arany és ezüst – pénzként megjelenve – képviseleti értéke anyagának értékét követi. Ha a nemesfémanyag értéke csökken, a pénz képviseleti értéke is csökken, vagyis egy pénzegységért kevesebb árut lehet megszerezni. Ebből logikusan következik, hogy a pénz mennyiségének növekedésével párhuzamosan az árak, az árszínvonal megemelkedik. A változás arányosságát Montesquieu nem mondta ki, de példáiban rendre feltételezte. „Európában az ezüst mennyisége ... kétszeresére emelkedett; következményeképpen minden eladott árucikk ára is nagyjából megkétszereződött” – olvashatjuk munkájában több helyen is.

Gyakori ellenérv e tétel ellen, hogy elméletileg nem zárható ki, hogy a pénz mennyiségének emelkedése egységének csereértékét nem érinti, mert teaurálják. Montesquieu idejében azonban a forgalomban levő pénz mennyiségének megsokszorozódása és az általános árszínvonal emelkedése regisztrált tény volt. A nemesfémekben őrzött vagyon felhalmozását rendeletekkel is lassították. A spanyol államtanács például megtiltotta, hogy a nemesfémeket aranyozásra és egyéb luxuscélra használják. „Ez éppen olyan, mintha a hollandi rendek megtiltanák a fahéj fogyasztását.” (Montesquieu [2000] 548. o.)

De hogyan képes a pénz a mérés funkciójának eleget tenni? Mi az a *mechanizmus*, amely a pénzegység képviseleti értékét belső értéke körül tartja? Természetesen a kérdést ebben a formában (Cantillontól eltérően) Montesquieu nem tette fel, de foglalkoztatta, amikor a Huszonkettedik könyv VII. fejezetének Hogyan állapodik meg a dolgok ára a jelképes gazdagságok változása mellett alcímet adta (Montesquieu [2000] 569. o.). Montesquieu összekapcsolta a pénzegység értékváltozását a nemesfémekhez jutás módjával. Három esetet vett sorba: a nemesfémbányászatot folytató, az ilyen országok felett uralkodó és a bányákkal nem rendelkező országok esetét.

1. A *saját bányákkal rendelkező* országokban a pénz mennyisége lépést tarthat a reálszféra: a foglalkoztatás, a termelés és a fogyasztás növekedésével. A bányaművelés voltaképpen az ipar egyik, több ezer főt foglalkoztató ága, jövedelmük valóságos keresletként jelenik meg az áruk piacán. Németországot és Magyarországot hozza fel pozitív példaként.¹² Az arany forgalomba lépő értéke nem pénzelméleti kérdés.

2. A *nemesfémhányák felett uralkodó* országok esetében a nemesfémek mennyisége érinti a belföldön forgó pénz mennyiségét. Áruszállítás jellemzően nem kíséri. A kitermelés felfutását Montesquieu a bányaművelés hatékonyságának, technológiájának javulásához kapcsolta. A spanyolok a birtokukba jutott érceket iszonyatos mohósággal kezdték kitermelni, „gépeket találtak fel a víz eltávolítására, az ércek összetörésére és szétválasztásra; és mivel nem törődtek az indiánok életével, kíméletlenül dolgoztatták őket” (*Montesquieu* [2000] 546. o.).

Ebből egyenesen következne, hogy a pénzegység értékének csökkenését Montesquieu az egységnyi mennyiségű nemesfém kitermelési költségének csökkenésével, vagyis a termelékenység javulásával magyarázza. De nem jutott el eddig, a pénzegység értékének csökkenését közvetlenül *mennyiségének* gyarapodásából származtatta. A pénz olyan értékjel, mondta, amely szinte „önmagától elértéktelenedik”, mert a nemesfém termelésére fordított egyre nagyobb erőfeszítések egyre kevesebb hasznot hoznak.

3. A területükön *nemesfémhányákkal nem rendelkező és ilyen bányák felett nem is uralkodó* nemzetek esetében a pénzmozgás a külkereskedelmi mozgásokhoz kötődik. A fémáramlás közvetlenül a valóságos áru- (tőke-) forgalom nemzetközi elszámolásához kapcsolódik. Az aktívumot elért országba pénz áramlik passzív mérleggel záró partnerétől. (Amelyik országban az árak alacsonyabbak, onnan érdemes abba az országba szállítani, amelyben az árak magasabbak.)¹³

Montesquieu megkülönböztette tehát a pénzmennyiség növekedésének hatását forrása szerint: az egyik esetben a pénzegység értéke változott, mert javult a nemesfém kitermelés termelékenysége, a másodikban pedig a pénz fölös tömegben áramlott a piacra. Ez utóbbi esetben a nemesfémérméknek sem a súlya, sem finomsága nem változik (mint pénzrontás esetén), a drágulás oka valóban a mennyiség, a pénz kínálata növekszik meg a piacra vitt árukéhoz képest.

Az egymással kereskedelmi kapcsolatban álló országok között a váltóárfolyam ingadozása hozhatja egyensúlyba a kereskedelmi mérleget. A külkereskedelmi ügyletekben jellemzően váltót használtak Montesquieu korában.¹⁴

¹² Montesquieu 1728-ban néhány hetet töltött Magyarország északi részén. Nem jegyzetelt, de Franciaországba visszatérve emlékeztetőket készített, amelyeket 1731 augusztusában *Mémoires sur les mines* címmel felolvasott a bordeaux-i akadémián. (Montesquieu összes művei elé írt előszavában D’Alembert Magyarországot virágzó és termékeny országnak írta le – *Montesquieu* [1805] 320. o.).

¹³ A nemzetközi kereskedők évente számoltak el, és a mérlegegyenleg jellegét követte a pénzmozgás. Az elszámolási időszakokon belül váltókat használtak. A végösszeg kiegyenlítése váltóval vagy készpénzzel történt attól függően, hogy melyik volt előnyösebb teljesen szabad aranyforgalom mellett – mérlegelve, hogy mennyibe kerül az arany szállítása, mekkora kamatvesztéssel jár és mekkora a biztosítás díja. (A nemzetközi forgalomban ebben az időben hitelesítő bélyeggel ellátott aranyrudakban számoltak el.)

¹⁴ A váltó árfolyama az úgynevezett aranypontok között ingadozhatott. A felső aranypont azt jelentette, hogy a váltó olyan drága, hogy előnyösebb aranyat küldeni külföldre, mert az aranyfi-

A pénzmennyiség és az árak kapcsolata

Annak megértéséhez, hogy milyen következményekkel járt a pénzmennyiség növekedése a hazai termékárakra nézve, kiindulópontként Montesquieu ismét Spanyolországot választotta.¹⁵ Ebben az országban az emberek tapasztalták, átértékelték, hogy a nemesfémek beáramlását követően az általános árszínvonal folyamatosan emelkedett.¹⁶ Minden jószág ára felment (kivéve a pénzáru árát, vagyis a kölcsön díját, a kamatot, amely csökkent). (A pénz az egyetlen áru fajta, mondta Montesquieu, amelyet csak „bérelni”, vagyis kölcsönvenni lehet, és nem megvásárolni. Elsősorban az uzso rakamat érdekelte és annak káros hatása a gazdaságra. Néhány rövid, a kamatlábra vonatkozó megállapításai közé tartozik, hogy a kamatláb nagyságát nem a meglévő pénz tömege, hanem a pénz iránti kereslet szabályozza.)¹⁷

„A pénz az iparcikkek vagy élelmiszerek ára. De hogyan alakul ki ez az ár? Azaz az egyes dolgot az ezüst mekkora hányada fogja képviselni” – tette fel a kérdést Montesquieu. A pénz mennyiségének és az áruk mennyiségének egymáshoz viszonyított aránya szerint – válaszolta. Vegyük a világ teljes arany- és ezüsttömegét az egyik oldalon, folytatta, és álljon vele szemben a világon meglévő áruk összessége a másikon. Minden egyes áru részhez a teljes arany- és ezüstmennyiség egy bizonyos hányada tartozik (Caillois [1951/1979] 656. o.).

Olyan ez, mintha a világon csak egyetlen egy termék lenne, vagy csak egyet vásárolnak az emberek – magyarázta tovább –, és ez éppúgy sok-sok további kis részre osztható, mint a pénz. Akkor ennek az árunak bizonyos része: fele, tizede, százada stb. megfelel majd a pénztömeg bizonyos részének: felének, tizedének, századának stb. A kérdés ekkor tehát úgy hangzik, hogy a létező áruvilág egyes fajtáinak kilogrammban, darabban stb. kifejezett egységeiért hány egység pénzzel kell fizetnünk. Ebből a megközelítésből tehát az ár elsődlegesen és közvetlenül árumennyiség és pénzmennyiség aránya, az általános árszínvonal valamiféle „egységárak halmaza”.

„Ha az áruvilágot csalárdul *egyetlenegy összárúvá* változtatjuk, amelynek minden áru csak bizonyos hányada, akkor a következő csinos számtani példát kapjuk: x összárú = x mázsa arany, A áru = a összárú bizonyos hányada = x mázsa arany ugyanolyan hányada. Montesquieu ezt becsületesen kiböki” – írta Marx, bírálva az árak kialakulásának a pénz mennyiségétől függő levezetését (Marx [1967] 120. o.). Marx szerint a pénzmennyiség szabályozójának az országban forgalomba hozott áruk mennyiségét kell tekinteni, vagyis ebben az esetben a pénzforgalmi egyenletet jobbról balra kell olvasni.)

Montesquieu tudta, hogy a kereslet nem azonos az országban lévő pénz teljes mennyiségével, hanem annak csak valamekkora részével. A piacon kínált árumennyiség

zetés egységköltsége alacsonyabb, mint a váltóé. Az alsó aranypont esetében viszont az alacsony váltóárfolyam előnyösebbé tette, ha váltó eladása helyett aranyban fogadták el a külföldi fizetéseket (Hagelmayer–Boros–Bánfi [1975]).

¹⁵ Montesquieu soha nem járt Spanyolországban, de mindig érdekelték az ottani események. Számos művében vissza-visszatérően Angliával ellentétben Spanyolországot negatív példaként hozta fel.

¹⁶ Az új, a korábbi évektől eltérő jelenség az volt, hogy amikor a nemesfémek beáramlása alábbhagyott, az árak nem álltak vissza eredeti szintjükre.

¹⁷ Schumpeter következő sommás ítélete rá nem vonatkozik: „Law, Locke, Montesquieu és mások teljesen hibásan állították azt, hogy a kamatláb csak a pénz mennyiségétől függ.” (Schumpeter [1954] 245. o.)

sem azonos az országban egyidejűleg meglévő teljes jószágmennyiséggel. (Hume is magától értetődő elvként szögezte le, hogy „az árak ... a ténylegesen vagy a lehetőség szerint piacra kerülő áruk, illetőleg a forgalomban lévő pénz mennyiségétől” függenek – Hume [1994] 51. o.).

De azt is tudta, hogy az árak nem függetleníthetők a potenciálisan forgalomba kerülő javak és pénz mennyiségétől. A potenciális pénz vagy áru bármikor – például egy állami rendelet nyomán – forgalomba léphet és felboríthatja a kialakult arányokat. Amikor például Juliánus császár elrendelte az élelmiszerárak csökkentését – írta –, Antiochiában szörnyű éhínséget idézett elő. Arról viszont keveset tudunk, hogy a kereskedelmi forgalomban lévő pénz összességét hogyan értelmezte, és a pénz forgási sebességével implicite számolt-e. A forgási sebesség fogalmát mindenesetre nem használta.

A pénz szerepét betöltheti akkor is, ha ténylegesen nincs jelen, az árak kifejezhetőnek egy eszmei jelben – Montesquieu fogalmaz így –, eszmei pénzben. Példásképp okfejtése így hangzik: az „afrikai négeknek van értékjelük, anélkül, hogy pénzük lenne: ez tisztán eszmei jel, amely azon alapul, hogy minden árut annyira becsülnék, amennyire szükségük van rá. Egy bizonyos élelmiszer vagy árucikk három kagylót ér, egy másik hat kagylót, egy harmadik tíz kagylót, ez annyi, mintha egyszerűen azt mondanánk: hármat, hatot, tízet ér. Az ár abból az összehasonlításból alakul ki, amelyet az egyes árucikkek között tesznek, így tehát nincs külön pénzük, hanem mindegyik árumennyiség egy másikkal a pénze”. „Tegyük át ezt az értékelési módot civilizált körülmények közé ... Vegyük a világ egészét, vagy vegyünk ki belőle egy országot. Ebben az országban a termékek egy bizonyos mennyiségű kagylót fognak érni. Az árukhoz hasonlóan az ezüst mennyiségét is kifejezhetjük kagylóban, annyi részegységre osztva, amennyi kagyló van. Ha az országban az ezüst mennyisége megkétszereződik, akkor a kagyló egy egységéért kétszer annyi ezüstöt kell adni. Ha ugyanakkor a kagylók mennyisége is kétszeresére emelkedik, akkor az ezüst és a kagylók aránya nem változik.” (Montesquieu [2000] 570. o.)

Ez a folyamat játszódott le Amerika felfedezését követően. Amikor az arany és ezüst mennyisége hússzorosára emelkedett Európában, akkor az árak is hússzorosukra nőttek. Az áruforgalom bővülése azonban a pénzmennyiség szaporodásának áremelő hatását mérsékelheti.¹⁸

Montesquieu azzal, hogy a pénzügyi szférát és a reálszférát elkülönítette, vagyis a pénzmennyiséget és a termékvolument két oldalra rendezte, majd a két oldal egyenlőségét feltételezte, megfogalmazta a mennyiségi pénzelmélet alapfogalmát: $M = QP$, amely később a Fisher-féle $MV = QP$ pénzforgalmi egyenlet felállításában nyer végleges formát: a pénzmennyiség (M) és a forgási sebesség (V) szorzata egyenlő a forgalomba került termékmennyiség (Q) és az árak (P) szorzatával. Az elméletnek azt a változatát fogalmazta meg, amely szerint a monetáris feltételek változása – a pénzkínálat bővülése vagy összehúzódása – szükségképpen növelheti vagy csökkentheti (arányosan) az árakat.

¹⁸ Montesquieu, itt úgy tűnik, feltételezte, hogy a pénzmennyiség azonos a kereslettel, mivel a forgási sebességet nem vette figyelembe. De ez a mai monetáris elméletekben is megtörténik.

Relatív pénz, (váltó)árfolyam

A nemzetközi kereskedelmi mozgások a nemzeti pénzek összevethetőségét igénylik, annak meghatározását, hogy egységnyi pénz az egyik országban hány egység pénzzel egyenlő a másikban. A hazai pénz külföldi pénzre való átváltása váltóproblémaként jelenik meg. Tehát amikor árfolyamról beszélünk a továbbiakban, akkor azon többnyire azt értjük, hogy egyik ország pénznemében kifejezett váltót cserélnek a másik ország pénzére. Ezt Montesquieu két különböző szempontból tárgyalja: egyrészt a kereskedelmi (pénzügyi) mérleg, másrészt az uralkodói pénzrontás oldaláról.

Montesquieu Franciaország és Hollandia példáját vette, ahol livre-ért és garasért kaphatók az áruk.¹⁹ „Ha Franciaország és Hollandia egyetlen várost alkotnának, úgy lehetne eljárni, mint amikor egy tallért felvált az ember: a francia kihúzna a zsebéből három livre-t, a hollandus pedig a magából ötvennégy garast. Mivel azonban Párizs és Amszterdam között távolság van, szükséges, hogy az, aki az én három livre-es talléromért Hollandiában levő ötvennégy garast ad, erről az összegről egy Hollandiáról szóló váltót adjon nekem.” (Montesquieu [2000] 573. o.)

Valutárisan szétválasztott piacokról van szó. Ezt fontos hangsúlyoznunk, mert ilyen esetben értelmezhető a valutaárfolyam mozgásának nemesfémtartalomtól – bizonyos mértékig – független mechanizmusa.

A francia livre-nek holland garasban kifejezett értéke a livre viszonylagos értéke – mondja Montesquieu. Tehát saját pénzegységünk ára egy külföldi ország pénzegységének árában kifejezve a pénz relatív értéke. Ezt a viszonylagos értéket határozza meg a váltóárfolyam.

Montesquieu számára a valóságos, az érvényes váltóárfolyam piaci kategória, a piacon alakul ki a piaci résztvevők értékelése szerint. (Tehát nem a fejedelem szabályozza törvénnyel, mint a pénz pozitív értékét.) A pénz viszonylagos bősége vagy szűke határozza meg, vagyis a pénz (belföldi) kínálatának (külföldi) keresletéhez viszonyított mennyisége, amely keresletet a nemzetközi fizetések akkori szokásainak megfelelően váltó, vagy ahogyan sokszor a korabeli szövegekben említik, egy papíros jelenít meg.

Milyen gazdasági következményekkel jár az üzletemberekre és az államra nézve, ha az árfolyam eltér az egyensúlyi ponttól? Az állam veszít mint adós, és veszít mint vásárló – írta Montesquieu, ha az árfolyam a paritásos szint alatt alakul. (Vagyis a külföldi váltók árfolyama magasan áll.) Vegyük azt az esetet, hozza példaként, amikor a tallér leértékelődött és a kereskedők egy tallérért csak 50 garast kapnak. Franciaország veszít, ha adóssága van, mert a korábbival azonos összegű idegen pénzben fizetendő tartozását több saját valutával tudja csak kiegyenlíteni. És veszít, amikor kereskedője a partner országtól vásárol, mert a külföldi termék megszerzéséhez szükséges külföldi pénzt több belföldi pénzzel tudja megszerezni. A francia kereskedő vagy több francia pénzt kényszerül adni korábbival azonos mennyiségű

¹⁹ Montesquieu holland forintban és francia livre-ben számolt. Mindkettő kisebb egysége a sou. Ezért hogy tudjuk, melyik ország pénzéről beszélünk a példákban, a garas holland, a tallér francia pénzt fog jelenteni. Egy tallér három livre volt ebben az időben.

holland termékért, vagy kevesebb holland árut képes megvenni korábbival azonos összegű francia pénzért.

Az állam, amelyiknek pénze leértékelődött, nyer, ha tartoznak neki, és nyer, amikor külföldre eladja termékeit. Az állam nyeresége, tegyük hozzá, attól is függ, hogy a tartozás visszafizetése melyik ország pénzében volt rögzítve. Ha a tartozás az adós ország valutájában – tehát a hollandok tartozása a franciáknak holland garasban – állna fenn, akkor a törlesztés változatlan összeggel történhet. Montesquieu azonban e kérdés elemzésében ilyen mélyre nem hatolt.

A francia kereskedőket pusztán a váltóárfolyam változása nagyobb bevételhez juttatja. A valuta felértékelődése az országot éppen ellenkező módon érinti. Előnyös számára, ha a (leértékelődött valutában) tartozik, vagy ha kereskedelmi mérlege passzív. Előnyös számára tehát, ha kereskedői külföldről történő vásárlásai meghaladják eladásait, mivel a külföldi termék megszerzéséhez szükséges idegen pénzért saját pénzükben kevesebbet kell adniuk, mint korábban.

Az országot veszteség éri, ha hitelezői pozícióban volt, vagy ha a vállalkozók kereskedelmi ügyleteiben az eladások meghaladták a külföldi termékek vételét, vagyis ha a kereskedelmi mérlege pozitívan alakult.

Montesquieu azonban arra is felfigyelt, hogy az árfolyam-leértékelődéssel serkentett exporttevékenység elméletileg olyan önmagát erősítő folyamat lehet, amely a gazdaság teljes leépüléséhez vezet. (Feltételezve, s Montesquieu hallgatólagosan ezt tette, hogy a két érintett országban az árak, az árszintek nem változnak azonnal, csupán az átváltási arányok változása miatt.) A gyakorlatban azonban ez nem szokott bekövetkezni, két okból – írta. A belföldi árszintek megváltoznak, és/vagy a nemzetek tudatosan vigyáznak kereskedelmi (fizetési) mérlegük egyensúlyára. „Az államok csak annyi kölcsönt vesznek fel, amennyit vissza is tudnak fizetni, és csak annyit vásárolnak, amennyit eladnak.” (*Montesquieu* [2000] 576. o.)

A nemzeti árszínvonal változás sajátos mechanizmusát írta le (vásárlóerő-paritás vagy egyár-törvény). Az árváltozások mértéke az egyes országokban nem lesz akkora, mint amekkora a pénz váltóárfolyamának változása után lehetne. A gazdaság szereplői ugyanis megegyeznek a nyereség-veszteség megosztásába. Ez a „készségük az osztozkodásra” – bizonyos értelemben gazdaságon kívüli hatóerő – hoz létre kiegyensúlyozott árakat, és állítja vissza a kereskedelmi mérleg egyensúlyát.

Hume a kereskedelmi (fizetési) mérlegek egyensúlyát egy automatikusan működésbe lépő mechanizmussal magyarázta. Lényege, hogy a relatív árak alakulását követő pénzmozgás önmaga számolja fel a tartós egyensúlyhiányt. Híressé vált hasonlata jól szemlélteti, hogy a kereskedelmi kapcsolatban álló nemzetek között a pénz mennyisége automatikusan arányban marad a belföldi termelés nagyságával. „A közlekedőedényekben a víz mindig ugyanazon a szinten marad.” (*Hume* [1994] 74. o.) Későbbi közgazdászok korrigálták azzal, hogy e mechanizmus hatékonysága függ attól is, hogy milyen az export, illetve az import keresletének-kínálatának rugalmassága, milyen a helyettesítési rugalmasság.

1749 és 1753 között Hume és Montesquieu több levelet is váltott. Montesquieu megköszönte Hume-nak, hogy segítette könyvének skóciai megjelenését. Hume A törvények szelleméről megjelenését 1749. április 10-i keltű tisztelgő levélében üd-

vözölte többoldalnyi észrevételével együtt. „Engedje meg, hogy közöljem néhány gondolatomat, amelyek olvasásakor merültek fel bennem, legtöbbjük csak megerősíti azokat az elveket, amelyekre rendszerét alapozta.” (*Desgraves* [2003] 362. o.) A 22. fejezethez a következőket fűzte: „Íme nagyvonalakban érvelésem, amelyet rendelkezésére bocsátok: az államban található arany és ezüst nagy mennyiségének szomszédaihoz viszonyítva van jelentősége, minthogy az idegenek munkájukat és áruikat fogják adni érte; de belföldi kereskedelmére nézve az arany és ezüst bősége semmilyen haszonnal nem jár; ellenkezőleg, a munkát megdrágítja, és megnehezíti az exportot; a papiros pedig a pénz minden kényelmetlenségével rendelkezik, annak előnye nélkül.” (*Masson* [1955] 1220. o.)²⁰

„Az államoknak nem kell félniük attól, hogy az arany és ezüst elszivároghat tőlük – folytatta levelében Hume. Mi, itt Angliában túlságosan féltékenyek vagyunk a kereskedelmi mérleg egyensúlyára, pedig nehezen borulhat fel annyira, hogy jelentősen ártson egy nemzetnek. Ha az Angliában lévő pénz fele váratlanul megsemmisülne, akkor váratlanul sok munkát és terméket lehetne exportálni, amely hozánk vonzaná összes szomszédunk pénzét. Ha az Angliában lévő pénz váratlanul megduplázódna, akkor a termékek váratlanul sokkal drágábbak lennének, az import megnövekedne az export rovására, és pénzünk szomszédainknál szétáradna. Úgy tűnik, hogy a pénzt, akárcsak a folyadékot, nem emelhetjük és nem csökkenthetjük jelentősen az alá a szint alá, amelyen az egymással összeköttetésben álló országokban található, de mindig megemelkedik vagy lesüllyed az államban létező munkával és termékekkel arányosan.” (*Masson* [1955] 1220–1221. o.)

Noha Hume jól ismerhette Montesquieu váltóelméletét, szerepét korlátozottabb érvényűnek találta a kereskedelmi mérleg egyensúlyának biztosításában, és könyvében csak egy lábjegyzetnyi utalásra futotta. „Van egy másik, bár ennél korlátozottabb érvényű ok is, mely megakadályozza, hogy egy ország kereskedelmi mérlege kedvezőtlenül alakuljon bármelyik nemzettel, amelyikkel kereskedelmi kapcsolatban áll. Ha nagyobb a behozatalunk, mint a kivitelünk, az árfolyamok bennünket sújtanak, s ez újólaj serkenti majd az exportot; legalábbis annyira, hogy az ellentételezze kintlévőségeink szállításának és biztosításának költségét. Az árfolyam ugyanis mindig csak egy kevéssel emelkedhet ezen összeg fölé.” (*Hume* [1994] 74. o.)

Az államadósságról

Montesquieu józanul felmérte az állam eladósodásának káros következményeit. Azok sorába tartozott, akiket nyugtalanított az államadósság mértéke. (Közéjük tartozott Hume is.) Élete során sokat töprengett azon, milyen technikai megoldást lehetne találni arra, hogy az állam az idők folyamán felhalmozódott adósságoktól megszabaduljon. Több elgondolását, számos ötletét vetette papírra.

²⁰ Cantillonál olvashatjuk szinte betű szerint ezt a gondolatot példákkal is alátámasztva. Hume A pénzről című cikkében e gondolatot kiegészíti: „Szerintem csakis ebben a pénz beáramlása és az árak felszökése közötti időben igaz az, hogy az arany és az ezüst mennyiségének növekedése jótékonyan hat az iparra.” (*Hume* [1994] 47–48. o.)

XIV. Lajos halálát követően már 1715-ben a régens felhívására és számára készített egy előterjesztést az államadóságról (*Mémoires sur les dettes de l'État*) azzal a reménnyel, hogy megoldást javasolhat az új kormányzat pénzügyi nehézségeire (*Caillois* [1951/1979]).²¹ Fő gondolata, hogy az államadóságot és az adókat egyszerűen kell csökkenteni, és a terheket arányosan kell elosztani. Montesquieu két lehetőséget látott: a hitelképes állam változtassa meg a visszafizetés feltételeit, és az állampolgárok, a közösségek válthassák meg az adókat. (Hume-tól sem állt távol az „önkéntes államcsőd”, és bizonyos nagy vagyonok elkobzásának gondolata.)

A királynak hatalmában áll, megteheti – érvelt Montesquieu –, hogy az adósság visszafizetésének egy részét megtagadja, pénzügyi kötelezvényeit rendeletileg mérsékli. Differenciáltan, figyelemmel arra, hogy az egyes személyek kincstártól kapott ellátásban a hitelek mekkora hányadot tesznek ki. (Montesquieu átlagosan 50 százalékos veszteséggel számolt.) Törlesztés hiányában amúgy is csak eszmeileg létező jövedelmek – mondta –, s a veszteséget ellensúlyozza majd a gazdasági viszonyok rendeződése.

Az állam azt is felajánlhatja belföldi hitelezőinek, hogy adósságukat alacsonyabb kamatláb mellett törleszti, és létrehoz egy törlesztési alapot, amelyhez valamennyi állampolgár hozzájárul. A követendő példa számára ebben is Anglia volt.

Montesquieu *Mes pensées* című írásában több feljegyzést találunk arról, hogy az angolok milyen módszerekkel próbálkoztak. „Bath herceg szerint a nemzet adóssága 1749-ben 81 millió sterling volt, amely 4 százalékkal számolva körülbelül 4 millió járadék fizetését jelentette.” Elképzelésük szerint a kamatlábat fokozatosan, fél százalékpontokkal kell mérsékelni, előbb 3 és fél százalékra, majd 3 százalékra. A különbözetet pedig (mármint a ki nem fizetett és kifizetett kamatösszegek különbözetét) egy adósságtörlesztési alapba kell helyezni, melynek révén kamatos kamattal számítva, a nemzet adósságát viszonylag rövid időn belül megfizetheti (*Caillois* [1951/1979] 1506., 1512. o.).

Montesquieu elgondolkozott azon, hogy talán előnyösebb lenne a kamatláb csökkentésével megnyert összeg mértékéig adókat csökkenteni, mert ezzel serkentené a mezőgazdaságot, a kereskedelmet és az ipart. A törvények szelleméről munkájában azonban megmaradt a törlesztési alap képezésének gondolatánál, és kidolgozta ennek a technikáját.

A kamatláb-csökkentés révén nyert megtakarításból létrehozott törlesztési alaphoz valamennyi állampolgárnak hozzá kell járulnia egy bizonyos összeggel, minthogy az adósság terhét valamennyi polgár viseli. A hitelező a rá jutó részt nem az alapba, hanem saját magának fizeti. E törlesztési alap nagysága az állam alkotmányos formájának (is) függvénye. (Köztársaságban kisebb, monarchiában nagyobbak kell lennie.) Montesquieu az államadósság kérdésében is nagy jelentőséget tulajdonított az egyes kormányzati formáknak.

Hume már említett levelében kitért az államadósság ügyére is. „Az államadósságokkal járó kényelmetlenségek felsorolása teljesen jogos. De vajon valóban sem-

²¹ Az üzletemberek megadóztatásának tervét és ebből a célból egy bírói iroda felállítását nem tartotta tartós megoldásnak.

milyen előnnyel nem járnak?” Az állampapírokba fektetett pénz forgalomban van, pénzt hozó pénz, amely nem hever a kereskedők ládafiában. Ennélfogva az üzleti tevékenység költsége viszonylag kisebb lehet, mivel kisebb a „pénztartás” költsége. Az állampapírba fektetett tőke egyfajta pénz, hivatkozik Hume Lonsdale herceg véleményére, a pénz bősége pedig a kamatot csökkenti, ami kedvez a kereskedelemnek. Montesquieu a levél szélre ezt írta: „Amit Hume úr mond az államadósságokról és Lonsdale milord reflexiójáról, abból semmilyen változtatás rám nézve nem következik, mivel megkülönböztettem a forgalomban lévő pénzt képviselő papírost vagy a kereskedelmi társaságot képviselő papírost, attól a papírostól, amelyik csak egy adósságot képvisel. Az első kettő rendelkezik a harmadik minden előnyével és mindazzal a jó hatással, amelyet a harmadiknak szokás tulajdonítani, mint például a kereskedők kényelme.” (*Masson* [1955] 1221. o.)

Az „adósságkonszolidációt” követően az állam várhatóan kisebb kiadásait relatíve kevesebb adóból fedezheti. Ezért Montesquieu javasolta a jövedelmekre kivetett adók, a tized és a fejadó megváltását (szíve szerint megszüntetését), a beszédüket tekintve költséges és viszonylag kis bevételt jelentő adók eltörlését, más típusú adók kivásárlását. Ilyennek tartotta a sóadót. Királyi rendelettel a városokat vagy tartományokat kötelezni lehetne a sóadó „kivásárlására”. Az állam ennek pénzügyi fedezetét is biztosíthatja hitelt nyújtva állami értékpapírok formájában megfelelő kamatra. Montesquieu figyelme kiterjedt a vámok és illetékek kérdésére is. Javasolta az élelmiszerek ki- és behozatalára kivetett vámok csökkentését. A fogyasztás emelkedése kompenzálni fogja a vámcsökkenés révén kieső jövedelmet. (A fiziokratáktól eltérően tehát a jövedelemadókkal szemben a közvetett adók fizetését pártolta.)

A törvények szelleméről című könyvében Montesquieu összefoglalta az állam eladósodásának hátrányait. Az állam külső eladósodása, külföldnek való tartozása csökkenti a nemzet jövedelmét, így egyértelműen hátrányos rá nézve. Fizetni kell az adósság kamatait, amelynek fejében jelentős összegek vándorolnak idegenbe, a kamatszolgálat fizetésére pedig adókat kell kivetni. A magasabb adók megdrágítják a munkaerőt, hátrányos helyzetbe hozva ezzel a hazai ipart. Egy tartósan adós ország pénzének árfolyama is a paritásos pontnál alacsonyabban alakul (a vezető ország és a többi ország valutájához képest), ennek káros gazdasági következményeit pedig már korábban megismertük.

Az állam belső eladósodása, állampolgárainak való tartozása átrendezi a belső jövedelmi viszonyokat. „Az állam valódi jövedelmeit elvonják azoktól, akik tevékenyek vagy szorgalmasak, és azokat átruházzák a henyélőkre; vagyis megadják a munkával szereshető előnyöket azoknak, akik nem dolgoznak, és megnehezítik a munkát azok számára, akik dolgoznak.” (*Montesquieu* [2000] 587–588. o.) A felvett hitelek után fizetendő kamatokból egyesek gyarapodnak, az adókat azonban, amelyből e kamatokat fizetik, mindenkire kivetik.²²

²² *Montesquieu* [1854] kiadásban e megállapításhoz egy korábbi kiadás névtelen kiadója egy lábjegyzetet fűzött. Megerősítette, hogy a nemzeti adósság növekedése növeli az adókat és a terheket, következésképpen a megélhetés nehezebbé és költségesebbé válik, amivel együtt jár a manufaktúrák és minden egyéb olyan mesterség hanyatlása, amelyben munkást alkalmaznak (*Montesquieu* [1854] 388. o.).

Az államadósság visszafizetése az ország egész lakosságát érinti, de a négy népréteget nem egyenlő mértékben terheli – írta Montesquieu. (E négy népréteg a földbirtokosok, a kereskedők, a munkások és kézművesek, valamint az állami járadékok élvezői.) Közülük a legjobban terhelhető, a legkevésbé kíméletre szoruló az „eltartott”, „passzív” réteg, az állami járadékot élvezőké. De mértéktelenül még őket sem lehet megadóztatni, ha nem akarjuk, hogy a közbizalom meginogjon az országban – figyelmeztet Montesquieu.

Az események Montesquieu félelmét igazolták. A 18. század utolsó évtizedeiben egyre indulatosabb viták folytak az állam adósságának megítéléséről. A két pénzügyminiszter, Jacques Necker és Charles de Calonne számháborúja növelte a belső feszültséget. Amikor Calonne az előkelők gyűlésén őszintén feltárta az államháztartás csőd közeli állapotát abban a reményben, hogy az emberek melléállnak, csúfosan megbukott. Egyes történészek szerint beszéde sietette a forradalom kitörését.

Összegzés

Montesquieu nem tartozott korának közgazdász írói sorába. Amit a pénzről elmondott, nem tekinthetjük kimunkált pénzelméletnek, abban az értelemben, ahogy a szót használni szoktuk. Logikusan átgondolta és összegezte, sőt továbbgondolta a rendelkezésére álló tudásanyagot. Számára „tény” volt a spanyol birodalom elszegényedése, az amerikai arany és ezüst tömeges érkezése Európába, az árszínvonal emelkedése. E jelenségeket oksági összefüggésbe hozta és az arany- és ezüstpénz növekvő mennyiségéhez kapcsolta.

A nemesfémpénz különleges szerephez jutását, miként a társadalomét, fejlődéstörténeti szempontból közelítette meg. Az árupénz használatából és az adásvételen alapuló kereskedelemre való áttérés igényéből (az árutermelés fejlődéséből) vezette le. Különleges reáljóságnak fogta fel, amelynek értéke anyagának, a benne foglalt nemesfémnek értékéhez köthető. Az ár közvetlenül és elsődlegesen volumenarány: a pénzmennyiség és az árumennyiség aránya ($P = M/Q$). Adott időpontban a pénz kínálata, azaz a jószágkereslet azonos a forgalomban lévő pénz mennyiségével, és a pénz kereslete azonos a jószágkínálattal. Vagyis fennáll a nevezetes $MV = PQ$ egyenlőség, azzal a megkötéssel, hogy a forgási sebesség fogalmát Montesquieu nem használta. Felfogásában a pénzforgalmi egyenlet balról jobbra olvasva nyer értelmet, mivel azt hangsúlyozta, hogy a pénzellátás, a pénzügyi szféra közvetlen hatással van a reálszférára. Pénzoldalról indulnak ki a gazdaságot befolyásoló hatások. Ez a monetarista iskola kiindulópontja is, szemben a közgazdaságtan más iskoláinak felfogásával, amely az egyenletet jobbról balra nézve értelmezi, és a gazdaságban, az áruforgalomban látja a szükséges pénzmennyiség szabályozóját.

Montesquieu rendszerében az arany- és ezüstbányák termelékenységének növekedése (a kitermelés költségének csökkenése) a pénzegység természetes árában, az ország fizetési mérlegének egyenlege relatív (piaci) árában jelent meg, a váltó(árfolyamot) mozgatta.

A pénzt Montesquieu különleges áruként kezelte, amely más áruk árát (nem értékét!) képviseli, képviseleti értékkel rendelkezik. (Ez nem azonos a pénz utalványelméletével, amely a pénzt egyszerű jelképnek, az érték belképének tekinti.) A pénz (a fémérme) képviseleti jelként, az áru jeleként való felfogásából egyenesen következett, hogy a termékárak a forgalomban levő pénz mennyiségével arányosan változnak. Ha a pénz szaporodik, akkor (egysége) kevesebb árut képvisel, és az árak emelkednek, ha a pénz lesz kevesebb, akkor (egysége) több árut képvisel, és az árak csökkennek. Hosszabb távon az árak emelkedése szívja fel a megemelkedett pénzkínálatot.

A nemzetközi kereskedelemmel együtt mozgó pénz viszonylagos értékét a váltóárfolyam szabályozza, amely váltóárfolyamot végső soron a javak kínálata és kereslete, valamint a tőkemozgások mozdítják el a paritásos aránytól fel- vagy lefelé. Tehát ez az árfolyam nem stabil olyan módon, ahogy azt az aranypénzrendszerben a pénzelmélettel foglalkozó kutatók egy része ma értelmezi. Inkább tekinthető „klasszikusan lebegő árfolyamnak”.

Montesquieu hibátlanul gondolta végig, tökéletesen elemezte a váltóárfolyam alakulásának reálkövetkezményeit. Felismerte, hogy a váltóárfolyam egyszerre következménye és tükrözője az ország fizetési mérlegének. A fizetési mérleg aktívuma a váltóárfolyamot egyensúlyi szintje felé emeli, passzívuma egyensúlyi szintje alá süllyeszti. Montesquieu ugyan nem zárta ki, hogy a pénz és a reálfolyamatok a váltóárfolyam jelzésén haladva automatikusan egyensúlyba hozhatják a fizetési mérleget. Valószínűnek azonban azt tartotta, hogy az alul- vagy túlértékelt pozícióba került árfolyam a megbomlott kereskedelmi egyensúlyt felerősíti. Ezért rendszerében a mérlegegyensúlyt tudatos „beavatkozással” lehet fenntartani. Ilyen „intervenciós” eszköznek vélte az állam odafigyelését, felügyeleti szerepét, valamint a kereskedők egymás közötti megegyezését egy átlagos mértékű nyereség elfogadására. Ebből következően Montesquieu afelé hajlott, hogy a nemzeti árszínvonalak mozgásában megfigyelhető bizonyos tendencia arra, hogy egy szintre kerüljenek.

Montesquieu különös figyelmet szentelt az államháztartás ügyének, közkiadásuk és forrásuk kérdésének. Az államadósság gazdasági szerepéről folytatott korabeli vitában az adósság káros hatása mellett érvelt. Az adószervezet, az adózási képesség, az államadósság súlyos teherterelésének átgondolásából arra a következtetésre jutott, hogy az állami pénzügyeket és a gazdaságot csak egyszerre lehet rendbe tenni. Az államnak meg kell szabadulnia adósságaitól, a polgároknak pedig a sokfajta terhes adóktól ahhoz, hogy a gazdaság lendületet kapjon. Az adósságkonszolidáció első lépésének Montesquieu a kamatterhek és a járadékjövedelmek csökkentését javasolta.

A korabeli írásokból kirajzolódó aranypénzrendszer nem volt olyan egységes, racionális rendszer, mint amilyennek sokszor a mai pénzelméleti munkák kezelik. A 18. századi Franciaországban például az érmék tényleges és névleges nemesfém tartalma majdhogynem véletlenül esett egybe. Okaként leginkább a pénzverés technikai tökéletlenségét és az uralkodók gyakori, tervszerű pénzrontását szokás megemlíteni. A pénzek újraöntése mellett azonban a kor bővelkedett ravasz pénzügyi trükkökben is. Az ezüst és arany átváltási arányának „központi” megállapításától kezdve a nyers nemesfém anyag érmévé veretésének pénzverdei díjakkal való

szabályozásán át a bankárok által irányított komolyabb pénzügyi „hadműveletekig”, a pénzpiaci szereplők manipulációjáig.

Montesquieu – a kor szokása szerint – kiterjedt levelezést folytatott kortársai-val. Hume-mal A törvények szelleme megjelenését követően került levelező kapcsolatba. Azon kevesek közé tartozott, akinek Montesquieu megköszönte, hogy néhány ténybeli tévedését kiigazította.

Hivatkozások

- BERG, R. VAN DER [2012]: Richard Cantillon Early's Monetary Views? Economic Thought Paper Review, worldeconomicassociation.org/article.
- BODIN, J. [1568]: La réponse de maistre Jean Bodin, advocat en la cour au paradoxe de Monsieur de Malestroit, touchant l'enchérissement de toutes choses, et le moyen d'y remédier. A Paris, chez Martin le Jeune, rue S. Jean de Latran à l'enseigne du Serpent.
- BODIN, J. [1576/1987]: Az államról. Válogatás. Fordította: Máté Györgyi és Csűrös Klára. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BRÜLL MÁRIA [1982]: Forint, dollár, arany. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- CAILLOIS, R. [1951/1979]: Oeuvres complètes de Montesquieu. Texte présenté et annoté par Roger Caillois. Gallimard, Párizs. Utánnyomás éve: 1979, Dijon.
- CANTILLON, P. [1759]: The Analysis of Trade, Commerce, Coin, Bullion, Banks and Foreign Exchanges. London.
- CANTILLON, R. [1755/1952]: Essai sur la nature du commerce en général. Újrakiadás: INED, Párizs, 1952.
- CSATÓ KATALIN [1995]: Montesquieu a mennyiségi pénzelmélet előfutára a pénzről. Műhelytanulmányok, MTA KTI, Budapest.
- DESGRAVES, L. [2003]: Montesquieu. Osiris, Budapest.
- FISHER, I. [1931]: A pénz illúziója. Fordította: Dsida Ákos. Budapest.
- HAGELMAYER ISTVÁN–BOROS IMRE–BÁNYI TAMÁS [1975]: Az aranydevizarendszer kudarcai és tanulságai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- HAYEK, F. A. [1991]: The Trend of Economic Thinking. Essays on Political Economics and Economic History. Megjelent: Bartley, W. W.–Kresge, S. (szerk.): The Collected Works of F. A. Hayek. III. kötet, Routledge, London.
- HIGGS, H. [1891]: Richard Cantillon. The Economic Journal, Vol. 1. No. 2. 262–291. o.
- HIGGS, H. (szerk. és ford.) [1931]: Richard Cantillon, [1755] 1931. Essai sur la nature du commerce en général. Royal Economic Society. London: Macmillan & Co.
- HUME, D. [1932]: Letters, I–II. Szerkesztette: Greig, J. Clarendon Press, Oxford.
- HUME, D. [1992]: Összes esszéi, I. Fordította: Takács Péter. Budapest, Atlantisz.
- HUME, D. [1994:]: Összes esszéi, II. Fordította: Takács Péter. Budapest, Atlantisz.
- MADARÁSZ ALADÁR [2012]: Adósság, pénz és szabadság. Közgazdasági Szemle. 59. évf. 5. sz. 457–507. o.
- MALESTROIT, J. de [1566]: Les Paradoxes du Seigneur de Malestroit, conseiller du Roi et maistre ordinere de ses comptes, sur le fait des monnoyes présentes a Sa Majesté au mois de mars MDLXVI. Paris.
- MARX, K. [1967]: A tőke. I. könyv. Karl Marx és Friedrich Engels művei, 23. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

MASSON, M. A. [1955]: Oeuvres complètes de Montesquieu. Correspondance. David Hume á Montesquieu. Les Éditions Nagel, Tome III. Paris.

MONTESQUIEU (Charles Louis de Secondat) [1805]: L'esprit des lois. Oeuvres de Montesquieu. Amable Leroy, Lyon.

MONTESQUIEU (Charles Louis de Secondat) [2000]: A törvények szelleméről. Fordította: Csécsy Imre, Sebestyén Pál. Osiris–Attraktor, Budapest.

SCHUMPETER, J. A. [1954]: History of Economic Analysis. Allen & Unwin, London.

TSUDA, T. [1979]: Richard Cantillon. Essay de la nature du commerce en générale. Texte manuscrit de la Bibliothèque municipale de Rouen. Avec le texte de l'édition originale de 1755 et une étude bibliographique. Economic Research Series, No. 18. The Institute of Economic Research Hitotsubashi University. Kinokuniya Book-Store Co., Tokió.

VILAR, P. [1976]: A History of Gold and Money 1450–1920. New Left Books, London.